

UOT 159.9

Gülarə Hüseynağa qızı Kərimova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Dövlət Universiteti

ŞAĞIRDLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ RUHDA FORMALAŞDIRILMASINDA DÜZLÜK VƏ DOĞRUÇULUQ TƏRBIYƏSİNİN ROLU

Гюларә Гусейнага Каримова
доктор философии по педагогике
Бакинский государственный университет

РОЛЬ ВОСПИТАНИЯ ЧЕСТНОСТИ И ПРАВДИВОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО ДУХА УЧАЩИХСЯ

Gulara Huseynagha Karimova
doctor of philosophy in pedagogy
Baku State University

THE ROLE OF UPBRINGING OF HONESTY AND TRUTHFULNESS IN THE FORMATION OF NATIONAL-SPIRITUAL SPIRIT OF STUDENTS

Xülasə. Şagirdlərdə milli-mənəvi ruhun formalaşdırılmasında önəmli rol oynayan milli-mənəvi dəyərlərin öz yeri vardır. Məqalədə milli-mənəvi dəyərlərimizdən sayılan düzlük və doğruculuq tərbiyəsindən bəhs olunmuş, şagirdlərin bu ruhda tərbiyəsi imkanları göstərilmişdir. Eyni zamanda düzlük və doğruculuğun komponentləri, onun atributları şərh olunmuşdur. Göstərilmişdir ki, müasir dövrdə düz adam hansı keyfiyyətləri ilə fərqlənir və onun xüsusiyyətləri nədən ibarətdir. Öyrənilən problemlə bağlı görkəmli pedaqog alimlərin fikirlərinə müraciət olunmuş, oradan nümunələr gətirilmişdir.

Açar sözlər: *milli, mənəvi, dəyər, şagird, düzlük, doğruculuq, inam, valideyn*

Резюме. Своё место имеют национально-нравственные ценности, которые играют важную роль в формировании национально-нравственного духа у студентов. В статье говорится о воспитании честности и правдивости, которое считается одной из наших национальных и нравственных ценностей, и показаны возможности воспитания школьников в этом духе. При этом объяснялись составляющие прямолинейности и правдивости, ее атрибуты. Показано, какими качествами обладает натурал в современности и каковы его характеристики. Были обращены мнения видных ученых-педагогов по изучаемой проблеме, и приведены примеры оттуда.

Ключевые слова: *народ, нравственность, ценность, ученик, честность, правдивость, вера, родитель*

Summary. National-moral values, which play an important role in the formation of national-moral spirit in students, have their place. The article talks about the education of honesty and truthfulness, which is considered one of our national and moral values, and shows the possibilities of educating students in this spirit. At the same time, the components of straightness and truthfulness, its attributes, were explained. It has been shown what qualities a straight man has in modern times and what are his characteristics. The opinions of eminent pedagogic scientists regarding the studied problem were addressed, and examples were brought from there.

Key words: *people, morality, value, student, honesty, truthfulness, faith, parent*

Tərbiyənin təməli millilik zəmini üzərində qurulur. Onun təşkili və həyata keçirilməsi və-təndaşın gələcək normal inkişafını təmin edir.

Milyon illərin təcrübəsindən irəli gələn bu fikir elmi pedaqogikada özünə hüquqi yer qazandırmışdır. Aristotel, Sokrat, H.Bəhmənyar, N.Tusi,

N.Gəncəvi, M.M.Nəvvab, M.T.Sidqi və s. görkəmli şəxsiyyətlər bu məsələləri əsərlərində bu və ya digər dərəcədə əsaslandırmışlar. Sistemli olmasa da, bu problemin elmi əsaslarını şərh edə bilməmişlər.

Xalqın tarixi köklərindən süzülüb gələn milli-mənəvi dəyərlərindən biri düzlük və doğruluqdur. Doğru olmaq, mövcud həqiqətləri, obyektiv gerçəklikləri olduğu kimi görməkdir, onu bilmək və başqalarına eyni ilə çatdırmaqdır. Xalqımız özünün milli tərbiyəsində doğruluq və düzlüyə xüsusi diqqət vermiş və onun əhəmiyyətini qeyd etmiş, ali keyfiyyət kimi nəsillərə çatdırmağa çalışmışlar. Doğruluq əxlaqın çəki vahidi, milli-mənəvi dəyərlərimizin əsas anlayışlarından biridir. Tarixən insanlar doğruçu və düzlüyü ilə daim dəyərləndirilmiş və hörmətlik rəmzinə çevrilmişdir. Belə adamlar el arasında sözdüz, əməli saf, əqidəsi təmiz şəxs kimi dəyərləndirilir. Təsadüfi deyildir ki, xalqın tarixi qaynaqlarından sayılan el ədəbiyyatında bu məsələyə geniş yer verilmişdir. “Doğruya zaval yoxdur”, “Doğru yolla gedən yorulmaz”, “Düzlük dost qalasıdır” və s. bu qəbildəndir.

Aparılan araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, təbiətdə, cəmiyyətdə və insan təfəkküründə baş verən dəyişiklikləri, onların səbəblərini öyrənmədən, bilmədən fikir söyləmək qəbahət sayılır. Çünki, həqiqi olmayan fikirləri dinləyənlər onları həqiqət kimi qəbul edə bilirlər. Bu isə insanların həqiqətdən uzaq düşməsinə imkan yarada bilər. Ona görə də insanlar doğruluq və düzlük mənəvi tərbiyənin sahibi olmaları ilə xalqın gözlərində yüksəlmiş ola bilirlər. Deməli, doğruluğun əsas şərtlərindən biri hadisələr, cisimlər, insanlar haqqında düzgün məlumatlar toplamaq, obyektiv, düzgün nəticələr çıxarmaqdır. Başqa formada desək, həqiqi elmə yiyələnməkdir.

Prof. Z.Qaralov deyirdi: “Həqiqi elmi, biliyi olmayan bir şəxs hadisələri öz başa düşdüüyü (ağına gələn) şəkildə şərh etməyə səy göstərəcək, beləliklə də adamları çaşdıracaqdır. Belə adamlar yalançıdır”. (3, s. 132). Doğruluq tərbiyəsi dedikdə, əsasən düz danışmaq, həqiqətləri təhrif etmədən başqalarına çatdırmaq bacarığını formalaşdırmaq nəzərdə tutulur. Düzlük və doğruluq milli-mənəvi dəyərləri həm də ümumbəşəri xarakteri daşıyır. Lakin bu dəyərlər Azərbaycan xalqının mənəviyyatının ən başlıca göstəricilərindəndir. A.Bakıxanov yazırdı:

*Düzlükdən qüdrətli bir dövlət yoxdur,
Ey Qüdsi, düzlükdə səadət çoxdur”*

(2, s. 107).

Doğruluğun əsasında inam dayanır. İnam olmasa insanlar hər şeyə şübhə ilə yanaşar, tez-tez öz fikrini dəyişər, mövqeyini müəyyən edə bilməz. İnam olarsa insan tərəddüd etmədən, çəkinmədən fikrini ifadə edə bilər. İnam düzgün olarsa insanın doğruluğu şübhə altında olmaz. Böyük Nizami düzlüyü doğruluğun təməl daşı, ürəyin düz olmasını isə ədalətin əsası hesab edirdi. İnsanları düzlüyə çağıran Nizami Gəncəvi deyirdi:

Əyri gülü tikan qucar, aldadar.

Bil ki şəkər qamışı düzliyiündən bal dadar”

(6, s. 196).

Düzlük və doğruluğun bir sıra komponentləri vardır. Bu sıraya daxildir:

– Valideyn doğruluğu. Uşağın qəbul etdiyi ilk şirin səs valideyn nitqidir. Valideynin nəvazişli sözləri, səsləri, qaygısı altında uşaqlar böyüyür, valideynləri ən müqəddəs varlıq kimi qəbul etdikləri üçün böyüdükcə onların sözlərinə inanır və o sözləri varlıqlarına köçürürlər. Valideyn necə danışarsa, hərəkət edərsə uşaq onun daşıyıcısına çevrilirlər. Uşaqları düzgün tərbiyə etmək üçün ailə düzlük-dogruluq abuhavasını ailədə yaratmağı vacib məsələ saymalıdır. Bunun üçün ailədə ilk növbədə qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət, etibar və inam hissi yaradılmalıdır. Belə olan halda ailədə düzlük və doğruluğun olması qaçılmazdır. Digər tərəfdən ailədə inamsızlığa, sərtliyə, qorxuya, xudbinliyə yol verilməməlidir. Digər tərəfdən, əgər ailədə yalan danışmağın olduğunu gördükdə onun həmin an üstünü açmamalı, üsyankarcasına onu açıqlamamalı, yalan danışana onun aydın göründüyünü tədricən başa salmaq lazımdır.

– Müəllimin doğruluğu. Bildiyimiz kimi müəllim məktəbdə aparıcı qüvvə, əsas simadır. Buna görə də müəllim daim şagirdlərə nümunədir. Müəlliminə yaxından bələd olan şagird onun səmimiyyətinə, düzlüyünə hörmət edir, ona oxşamağa çalışır. Müəllimin istər dərstdə, istərsə də dərstdən sonrakı tədbirlərdə sözündə düzlüyü, doğruluğu, hərəkətində onlara sadıqlığını ifadə etməsi şagirdlərin bu ruhda tərbiyə olunmalarına stimül verir.

– Dostlarının doğruluğu. Şagirdin ünsiyət qurduğu şəxslərdən biri də dostlarıdır. Dostunu düzlükdə, doğruluqda sınayan şagird özünün prototipini gördükdə ona sadıq olur və əsl dostunu tapdığına sevinir. Bir-birinə hörmətlə yanaşır və işə çəkinmədən birlikdə rəvac verirlər.

– Sosial həyatda doğruluq. Təbiidir ki, düz və doğru olan adamlar bütün illərdə irəli çəkilir, tez-tez tərifiylənir, gördükləri işlər işıqlandırılır, onların xidmətləri dəyərləndirilir. Düzlük və doğruluğun daşıyıcısı olan şəxs onların fəaliyyətinə verilən dəyərlərdən qürurlanır, yaxınlarını da belə görməyə çalışırlar. Onlar bilirlər ki, düzlük və doğruluq şöhrətə və hörmətə gedən yoldur. Bu baxımdan da ailədə böyütdükləri uşaqların da bu ruhda tərbiyə olunmalarına və bu ruhda böyümələrinə çalışırlar. Nizami Gəncəvi doğru danışanları möhtəşəm şəxs hesab edirdi. Doğruluq azərbaycanlıların müqəddəs kredisidir. Fikrimizi fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın “Qafqaz” kitabından gətirdiyimiz bir nümunə ilə aydınlaşdıraq: O, göstərirdi ki, Bakıda üç xalqın arasında azərbaycanlılar sözbütövlükdə, düzlükdə seçilən ən möhtəşəm xalqdır. O, yazırdı: “Farsla həmişə ehtiyatlı olun, onun tək imzası sizə inam yox, ehtimal verə bilər. Erməni biləndə ki, doğru söz demək ehtiyatsızlıqdı, bu ehtiyatsızlıq onu iflas edə bilər, dilsizə və saxtakara çevrilib dünənki himayədarı bu gün bərk ayaqdadırsa ona nankorluq edər. Tatarın – azərbaycanlının imzasına ehtiyac yoxdur. Bircə sözü bəs edər. Düzlüklə doğruluq bir-birindən ayrılmaz əkiz qardaşlardır. Onları bir-birindən ayrı götürmək və fərqləndirmək çox çətinidir. Doğru adama çox zaman düz adam kimi yanaşılır və ya təhlil edilir. Düzlük saflıqdır, təmkinlilikdir. Düz adam nəfsinin toxluğu, müdrik fikirləri ilə hamının sevimlisinə çevrilir. Düz adam bir sıra keyfiyyətləri özündə birləşdirir. Bunlardan biri insafı olmaqdır. İnsafı adam halallığı gözləyən şəxsdir. Belə şəxs görülən hər bir işdə halallıq axtarır, həmişə şahidliliyini düşünür, insafsız olmaqdan qorxur. N.B.Vəzirov yazırdı: “Yer üzündə cənnət mümkündür, hər gah zəhər olsa, insaf olsa, vicdan olsa”. “Quranın “Əl Bəqərə” surəsinin 280-ci surəsində göstərilir ki, əgər sizə borclu olan şəxs çətin vəziyyətdə olarsa, ona vəziyyəti yaxşılaşdıncaya qədər möhlət verin. Əgər bilmək istəyirsinizsə borcu ona bağışlamağınız daha yaxşıdır”. İnsafı adam

mənsəbindən, əqidəsindən, peşəsindən asılılığı inkar edir. Vəziyyətindən, gördüyü işlərdən asılı olmayaraq daim Allahdan qorxur. Düz şəxsin xarakter xüsusiyyətləri sırasında nəfs də mühüm yer tutur. Nəfis insanı çox halda pis əməllərə sövq etdirir. N.Tusi “Əxlaqi Nasiri” əsərində bu məsələyə geniş yer vermişdir. O, göstərdi ki, nəfsini (günahlardan) təmizləyən mütləq nicat tapmalıdır. Onu (günaha) batıran isə əlbəttə, ziyanə uğrayandır. A.A. Bakıxanov övlad üçün mal-dövlət, pul, qızıl, altun yığan valideynləri ittiham edirdi. Atanın varı özü üçün və öz istedadı üçün yığılmışdır. O, dövlətdən oğula pay düşür. Nəfisi tərbiyə etmək, onu şagirdlərə aşılamaq, şagirdləri gözütoxluğa, xeyirxahlığa, səxavətliyə yiyələndirmək lazımdır. Sədi Şirazi göstərirdi ki,

*Kini razi salsan qul olar sənə,
Nəfsi razi salsan əsir olarsan.*

Düz şəxsin xarakter xüsusiyyətlərindən biri də şərəf və ləyaqət hissinin olmasıdır. Uzaq keçmişlərdə Azərbaycan torpağında məbədlərin qapısına iri hərflərlə insanlığa çağırış kimi səsələnən kəlamı yazılmışdır. Kəlamlardan biri belə idi. Dünyaya vəkil edilmiş mələk deyir: dünyada xeyir də vardı, şər də. Elələri vardır ki, nə xeyirdir, nə də şərdir. Kim bu üç şeyin üçün də lazım olduğu kimi tanısa, canını mənim əlimdən qurtaracaq və sağ qalacaqdır, tanımasa onu ən əziyyətli şəkildə öldürəcəyəm. Bu o deməkdir ki, mən onu tədriclə, yavaş-yavaş, uzun müddət içərisində məhv edəcəyəm. Bu kəlamları qeyd etməkdə məqsəd şagirdləri insanlığa, xeyirxahlığa, ədalətliyə, şərəfli, ləyaqətli ömür sürməyə yönəltməkdən ibarət idi. Bunları erkən yaşlardan şagirdlərin malına çevirmək üçün onlarda möhkəm əqidə formalaşdırmaq lazımdır. Bu sırada namuslu olmaq mühüm şərtlərdən biridir.

Namus insan saflığının, müdrikliyin, ləyaqətin nəhəng daşdır. O, insanı düzlüyə, sözbütövlüyə, məsuliyyətliyə, vicdanlı olmağa təhrik edir. Namus insanı daim paklığa, xeyirxahlığa, düz əməllərə sövq etdirir. Azərbaycanın böyük və tanınmış şairi M.Ə. Sabir “Uşaq və pul” şeirində namuslu olmağın insan üçün mühüm şərt olduğunu gündəmə gətirərək göstərir ki, uşaq qoca bir kişinin yoldan keçərkən yerə saldığı pulu görüb onu götürür və sahibinə vermək əvəzinə evə gətirir.

Bunu gören ana oğlunu nəsihət edərək vicdanlı, namuslu olmasına səsləyir. O, deyir:

*Gərçi pul çox fərəh fəzadır, oğul!
Leyk namus pak bahadır, oğul!*

Namusaluluğun ifadə formaları abır, həya, ismətdir. Abır-həya Azərbaycan xalqının soykökündən gələn dəyərlərdəndir. Azərbaycanlılar öz geyimləri, danışmaları, yemək stolu arxasında, böyüklərlə münasibətində və s. özünü təzahür etdirir. Tarixən xalq öz milli geyimi ilə, üzlerini örpəyə bürüməklə bu keyfiyyəti təcəssüm etdirmişlər. Bu gün bu qeyd olunanlar kölgədə qalsa da, milli soykökümüzdən gələn bu dəyər özünü qoruyub saxlamaqdadır. Yenə də böyüklər danışanda kiçiklər susar, gəlinlər böyüklərin yanında övladlarına süd verməz, qucaqlarına alıb yedizdirmək, xoşagəlməyən sözlər işlətməzlər.

Abır-həyalı adam ağıl və hislərinə əsaslanaraq oturub-durmağını, gülüşünün yerini, əl-qol ilə danışğını dərk edir, lüzumsuz hərəkətlərə yol vermir. Təsadüfi deyildir ki, xalq pedaqogikasında bu məsələyə geniş yer verilmişdir. Xalq demişdir: “Abır harda çörək orda”, “Abrını abırsızdan saxla”, “Abrını yeyib, həyəcanı da belinə bağlayıb”, “Abırlı olmaq el-oba yanında üzü ağ olmaq deməkdir” və s. Düzlük və doğruluğu əks etdirən xüsusiyyətlərdən biri də alicənablıqdır. Uşaqların valideynlərlə qarşılıqlı ünsiyyəti, ailə üzvlərinin səmimi rəftarı həm də alicənablıq üzərində köklənir. Müəllimin şagirddə gördüyü ən kiçik nöqsanı belə görüb, onu böyük nöqsanla uzlaşdırıb çox şisirtməməsi, onun qüsurlarını görüb köməklik göstərilməsi alicənablığın formalarıdır.

Alicənab adamlarda geniş ürək, işıqlı təbəssüm, sözübütövlülük özünü açıq-aşkar göstərmiş olur. Onların başlıca məramı insanlar arasında əmin-amanlığı qorumaq, insanların firəvan yaşamasına sevinmək, ədalətli mövqe tutmaq, şərdən, pislikdən, paxılıqdan uzaq olmaqdır. Düz adam mülayim, həlim, mehriban, səmimi, təvazökar, sadə və xeyirxah olur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, doğruluq və düzlük tərbiyəsinin bir sıra cəhətləri vardır ki, onların məktəblilərə aşılması zəruri məsələlərdən biridir. Bu sərəya daxildir:

- Sözlə əməlin vəhdəti doğruluğun atributlarından.
- Doğruluq milli-mənəvi dəyərlərdəndir.

- Doğruluq ağıla əsaslanır ki, o da adil insan olmanın ilkin şərtidir.
- İnsana doğru, insanlıq yolunu göstərən düzlükdür.
- Doğru adamın sözü ilə özü birdir.

Şagirdlərdə düzlük və doğruluq hislərinin şagirdlərə necə aşılacağını öyrənmək məqsədilə orta məktəbin V-IX siniflərində dərs deyən ədəbiyyat, tarix, coğrafiya müəllimləri ilə sorğuların keçirilməsini məqsədəuyğun saydıq. İlk növbədə müəllimlərə “düzlük və doğruluq” anlayışını şagirdlərə necə aşılayırsınız? Sualı ilə müraciət etdik. Müəllimlərin cavabları çox da qanəedici olmasa da, fikirlərindən bu problemi az-çox mənimsəmələri, yeri gəldikcə onlardan qaynaqlana bilmələri aydın göründü. Lakin dərstdə onları necə tətbiq etmələri haqda heç bir söz demək istəmədilər. Buradan belə qənaətə gəlmək olur ki, müəllimlər düzlük və doğruluğun mahiyyətini bilsələr də, onu şagirdlərin təfəkkür məhsullarına çevirmələri haqda heç fikirləşməmişlər.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlinmişdir ki:

- Şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmaları üçün düzlük və doğruluğu daim gündəmdə saxlamaq lazımdır.
- Düzlük və doğruluğun insanın başıuca olmasında əsas şərt olması şagirdlərə başa salınmalıdır.
- “Düz adam kimi hesab etmək olar” – fikri ilə uşaqlara müraciət etməli və onların mahiyyətini şagirdlərə öyrətmək lazımdır.
- Problem baxımından özlərini xarakterizə etmələrinə şərait yaradılmalıdır.
- Uşaqlarda düzlük və doğruluğun tərbiyə edilməsi üçün bütün vasitələrdən maksimum istifadə edilməlidir.
- Uşaqlarda düzlük və doğruluğun tərbiyə edilməsi üçün nümunələr gətirilməli, bu xüsusiyyətləri daşıyan şəxslərlə şagirdlərin ünsiyyətinə nail olunmalıdır.

Problemə aktualığı. Tarixin inkişafı gedişində insanların intellektual səviyyələri xeyli artmış, iqtisadi və sosial şəraitlər müxtəlif tarixi mərhələlərdə artıb-azalmış, məktəblərin və müəllimlərin, tərbiyə müəssisələrinin sayı və şəbəkələri genişlənməmiş, məktəb və ailələrin tərbiyə vasitələri sırasına yeni informasiya vasitələri qoşulmuşdur. Bütün bunlar, bö-

yüyük nəslin təlim-tərbiyəsinə əsaslı təsir göstərmiş və göstərməkdədir. Məhz bu baxımdan uşaqların milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyəsinin daim gündəmə gətirilməsi aktual və vacib məsələlərdən biri sayılmışdır. Milli-mənəvi ruhun formalaşmasına təsir göstərən dəyərlərimizin öyrənilməsi zəruri məsələlərdəndir. Çünki, milli-mənəvi dəyərləri ilə xalq seçilir, tanınır. Onun böyük nəslin yaddaşında yaşatmaq əsas məsələlərdəndir. Milli-mənəvi ruhun şagirdlərdə formalaşdırılmasında milli-mənəvi dəyərlərimiz önəmli yer tutur.

Problemin yeniliyi. Məqalədə düzlük, doğruluq tərbiyəsinin ali keyfiyyətlərdən biri olduğu

əsaslandırılmış, onun başlıca şərtləri açıqlanmış və ümumiləşdirilmişdir. Eyni zamanda şagirdlərdə düzlük və doğruluq tərbiyəsinin həyata keçirilməsinin imkan və yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə yeniləşən dünyamızda yeniyetmələrin formalaşdırılması işində müəllim və ailəyə köməklik göstərə biləcək, həmçinin bu sahədə tədqiqat aparana üçün mənbə rolunu oynaya biləcəkdir. Dərslik və dərs vəsaitlərinin tərbiyə nəzəriyyəsi bilməsinin məzmununun zənginləşməsində gərəkli material olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A, L.Məmmədli, İ.Əmirəliyeva. Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. – Bakı: Mütərcim, – 2022. – 464 s.
2. Bakıxanov A. Bədii əsərləri. – Bakı: Azərneşr, – 1973.
3. Qaralov Z. Tərbiyə. II cild. Bakı, – 2003.
4. Qasımova L, Mahmudova R. Pedaqogika: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. Bakı, – 2021.
5. Qasımova L.N Məktəblilərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi təcrübəsindən. Bakı, – 2004.
6. Nizami Gəncəvi. Lirikası, Sirlər xəzinəsi, Şərəfnamə. Bakı, – 1988.
7. Fətəliyev X. Ailədə milli tərbiyə. Bakı, – 1966.

E-mail: mansur.manerov@mail.ru

Rəyçilər: ped.elm.dok., prof. L.N. Qasımova,
ped.ü.fəls.dok., dos. N.B. İmamverdiyeva

Redaksiyaya daxil olub: 06.12.2023